169

गुप्तावतार बाबा श्री

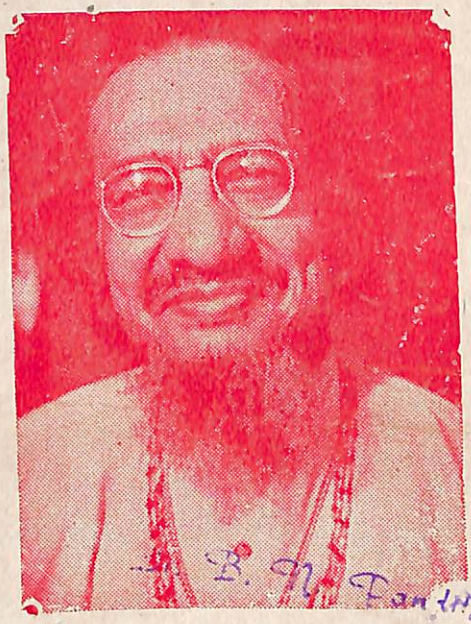

B. N. Pandit, Shastri
Ph. D. in Kashmir Saivism M. A. M. O. L.

[४]

निर्वाण तन्त्र

गुप्तावतार दुर्लभ तन्त्रमाला—द्वितीय वर्ष—मणि ४

निर्वाण तन्त्र

M. A. Ph. D. in Kashmir Saivism

सम्पादक

श्री भद्रशील शर्मा

ROYAL BANARSIDAS BUNGALOW ROAD.

॥ प्रकाशक ॥
कल्याण मन्दिर, प्रयाग-२

प्रथम संस्करण] संवत २०२१ [मूल्य २=०० रु०

प्रस्तुत तन्त्र में कुल चौदह पटल हैं। पहले पटल में यह बताया गया है कि आकाश से वायु की, वायु से रवि की, रवि से जल की और जल से पृथ्वी की उत्पत्ति होती है। इन्हीं पञ्चतत्त्वों से ब्रह्माण्डों की रचना हुई है। शिव-शक्ति के विभाग से यह सारी सृष्टि कल्पित है। सर्वप्रथम 'ब्रह्मा' उत्पन्न हुए। उनके लिए भगवती श्री कालिका ने अपने अंश से 'सावित्री देवी' को उत्पन्न किया। इन दोनों ने ही सृष्टि का विस्तार किया। इसी प्रकार विष्णु के उत्पन्न होने पर उनके लिए भगवती ने वैष्णवी देवी को प्रकट किया। इन दोनों ने सृष्टि-पालन का कार्य सँभाला। शिव के लिए भी भगवती के अन्य स्वरूप का आविर्भाव हुआ और उसके साथ वे संहार के कार्य में प्रवृत्त हुए।

दूसरे पटल में सृष्टि का परिचय देते हुए यह स्पष्ट किया है कि यहाँ जो जैसा कर्म करता है, वैसा ही वह उसका फलभोग करता है। भाग्यवश सद्गुरु के मिलने पर मोक्ष की प्राप्ति होती है।

तीसरे पटल में गायत्री मन्त्र का उद्धार और ध्यान तथा संक्षिप्त पूजन-क्रम देते हुए कहा गया है कि सभी द्विज शाक्त हैं, न कोई शैव है और न कोई वैष्णव क्योंकि प्रत्येक द्विज वेदमाता गायत्री की ही उपासना करता है। इस गायत्री मन्त्र की महिमा चारों वेदों में गाई गई है।

चौथे पटल में वृहद् ब्रह्माण्ड-मण्डल के लक्षण दिये गये हैं और यह बताया है कि ब्रह्मपद्म में सृष्टिकर्ता प्रजापति ब्रह्मा विराजते हैं।

बारहवें पटल में वैष्णव के पञ्चतत्त्व ये बताये गये हैं— १ गुरुतत्त्व, २ मन्त्रतत्त्व, ३ वर्णतत्त्व, ४ देवतत्त्व और ५ ध्यानतत्त्व।

पाँचवें पटल में ब्रह्मपद्म के ऊर्ध्वभाग में स्थित 'भीम' नामक पद्म का वर्णन किया गया है। यहीं विष्णु का निवास है। इसी का नाम वैकुण्ठ है। वैकुण्ठ के दक्षिणभाग में गोलोक है, जहाँ मुरलीधर का निवास है।

छठे पटल में महापद्म का वर्णन है। यहीं रुद्र का निवास है, जिनके वामभाग में महाविद्या भद्रकाली शोभा पाती हैं।

सातवें पटल में विमलपद्म में विराजमान महर्लोक का वर्णन है। यहीं भुवनेश्वरी के सहित ईश्वर का निवास है।

आठवें पटल में निर्मल पद्म के मध्य में स्थित जनर्लोक का वर्णन है। यहाँ अर्द्धनारीश्वर के दर्शन मिलते हैं।

नवें पटल में ज्ञानपद्म में विराजमान तपोलोक का वर्णन है। यहाँ परब्रह्मरूप हंस के क्रोड में परशिव और सिद्धकाली के दर्शन होते हैं।

दसवें पटल में ज्ञानपद्म के ऊर्ध्वदेश में स्थित सहस्रदल कमल का वर्णन करते हुए सत्यलोक का परिचय दिया गया है, जहाँ चणकाकार में महाकाली और महारुद्र के दर्शन मिलते हैं।

ग्यारहवें पटल में पञ्चतत्त्वों का रहस्योद्घाटन करते हुए कहा गया है कि १ मद्य, २ मांस, ३ मत्स्य, ४ मुद्रा और ५ मैथुन—ये पाँचों निर्वाण मुक्ति के देनेवाले हैं। जो श्रीचक्रपूजा को करता है, वही साक्षात अव्यय शम्भु-स्वरूप है।

तेरहवें पटल में दशाक्षर मन्त्र का उद्धार कर उसका माहात्म्य वर्णन करते हुए संन्यास-दीक्षा की विधि बताई गई है।

चौदहवें पटल में अवधूत-स्वरूप का वर्णन किया है। साथ ही ब्रह्मचर्य और गृहस्थ के लक्षणों पर भी प्रकाश डाला गया है।

इस प्रकार 'निर्वाण तन्त्र' का जो संक्षिप्त परिचय ऊपर दिया गया है, उससे इस अलभ्य पुस्तक का महत्त्व स्वतः स्पष्ट हो जाता है। इस तन्त्र में योग और कौल-साधना की सांकेतिक भाषा का जो प्रयोग किया गया है, उसकी व्याख्या अनुभवी विज्ञ साधक ही कर सकते हैं। यदि उनका ध्यान इस ओर आकृष्ट हो सका, तो हम अपने इस सामान्य परिचयात्मक प्रयास को सफल मानेंगे।

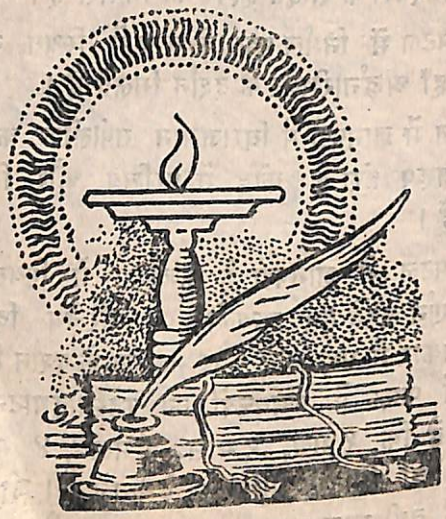

प्रथम पटलः

ॐ नमः परमदेवतायै। कैलासपर्वते रम्ये नानारत्नोपशोभिते। विपरीतरतासक्ता चण्डी पप्रच्छ शङ्करं॥

श्रीचण्डिकोवाच—निराकारं निर्गुणं च स्तुति-निन्दा-विवर्जितं। सुनित्यं सर्वकतारं वर्णातीतं सुनिश्चलं। संज्ञा-विरहितं शान्तं किमाकारं प्रतिष्ठितं। तस्मादुत्पत्तिर्देवेश किमाकारेण जायते॥

श्रीशङ्कर-उवाच—शृणु देवि परं तत्त्वं वर्णातीतं च वैखरीं। गुणालयां गुणातीतां स्तुति-निन्दा-विवर्जितां। आकाररहितां नित्यां रोग-शोकादि-वर्जितां॥ पूजायोगं च देवेशि स्वयमुत्पत्तिकारणं। येन रूपेण ब्रह्माण्डा जायन्ते शृणु तत् शिवे॥ आकाशाज्जायते वायुर्वायोरुत्पद्यते रविः। रवेरुत्पद्यते तोयादुत्पद्यते मही॥ पञ्चभूतेश्च ब्रह्माण्डा भवेयुः पर्वतात्मजे। ब्रह्माण्डस्थापनार्थाय कूर्मपृष्ठे ह्यनन्तकः। तन्मूर्ध्नि वालुकाकारा ब्रह्माण्डा बहवः स्थिताः॥ कारण्यवारिमध्ये तु कूर्मश्चरति नित्यशः। अहमेव त्रिशूलेन पालयामि पुनः पुनः॥

श्रीचण्डिकोवाच—किमाकारं ब्रह्माण्डं तन्मे ब्रूहि महेश्वर। सृष्टिप्रकारं तन्मध्ये किमाकारं हि तत्त्ववित्॥

श्राशङ्कर-उवाच—जन्तोराकारं ब्रह्माण्डं नानाविग्रहं पार्वति। ब्रह्माण्डं विग्रहं प्रोक्तं स्थूलक्षुद्रादिकं हि तत्॥ मेरुः पर्वत-स्तन्मध्ये तथा सप्तकुलाचलाः। मूलादि-मस्तकान्तं वै सुमेरुर्नाम पर्वतः॥ स्थितं मेरोरधोभागे द्वयंगुल्याश्चोर्ध्वदेशतः। भूर्लोकादि महेशानि सप्तस्वर्गं क्रमेण हि॥ द्वयंगुल्याः सप्तपातालास्तिष्ठन्ति परमेश्वरि। सत्यलोके निराकारा महाज्योतिःस्वरूपिणी॥ मायया च्छादितात्मानं चणकाकाररूपिणी। हस्तपादादि-रहिता चन्द्रसूर्याग्निरूपिणी। मायावल्कलसन्त्यज्या द्विधा भिन्ना यदोन्मुखी। शिवशक्ति-विभागेन जायते सृष्टिकल्पना॥ प्रथमे जायते पुत्रो ब्रह्मसंज्ञो हि पार्वति।

श्रीकालिकोवाच—शृणु पुत्र महावीर विवाहं कुरु यत्नतः। एतच्छ्रुत्वा ततो ब्रह्मा उवाच सादरं प्रिये। त्वं विना जननी नास्ति शक्तिं मे देहि सुन्दरीं॥ तच्छ्रुत्वा जगतां माता स्वदेहान्मोहिनीं ददौ। द्वितीया सा महाविद्या सावित्री परमा कला॥ अस्याः सङ्गं समासाद्य वेदविस्तारणं कुरु। अनायासं सृष्टिकर्ता भव त्वं महीमण्डले। द्वितीये जायते पुत्रो विष्णुः सत्वगुणाश्रयः॥ शृणु पुत्र महावीर विवाहं कुरु यत्नतः। तव दर्शनमात्रेण निष्कामी जायते पुमान्। कथं करोमि हे मातर्मोहिनीं देहि मे शिवे। देहाच्छक्तिं च निर्गत्य ददौ तस्मै च कालिका॥ वैष्णवीं तां महाविद्यां श्री विद्यां परमेश्वरीं। तामाश्रित्य महाविष्णुः पालयत्यखिलं जगत्॥ तृतीये जायते पुत्रो महायोगी सदाशिवः। तं दृष्ट्वा सा महाकाली तुष्टियुक्ताभवन्मुदा॥ शृणु पुत्र महायोगिन् मद्वाक्यं हृदये कुरु। त्वं विना पूरुषः को वा मां विना कापि मोहिनी॥ अतस्त्वं परमानन्द विवाहं कुरु मे शिवे।

शिव उवाच—यदुक्तं मयि हे मातस्त्वं विना मास्ति मोहिनी। सत्यमेतज्जगन्मातर्मां विना पुरुषो न च॥ अस्मिन् देहे संस्थिते च न करोमि विवाहकं। कुरु देहान्तरं माता करुणा यदि वर्तते। तत्क्षणे सा महाकाली ददौ भुवनसुन्दरीं। आदिभूता यथा काली तथा भुवनसुन्दरी। तामाश्रित्य महायोगी संहरत्यखिलं जगत्। शम्भोरष्टविभागश्च शक्तिश्चाष्टविधा भवेत्। काली काद्या महाविद्या ह्यनेन परमेश्वरि। इति ते कथितं कान्ते यथा ब्रह्मनिरूपणं। गोपनीयं प्रयत्नेन विद्योत्पत्तिर्यथा प्रिये।

॥ इति निर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे चण्डिकाशङ्करसंवादे परंब्रह्मनिरूपणं नाम प्रथमः पटलः॥

द्वितीय पटलः

श्रीचण्डिकोवाच—त्वत्प्रसादाच्छ्रुतं नाथ परंब्रह्म-निरूपणं । इदानीं श्रोतुमिच्छामि चितौ सृष्टिर्यथा भवेत् ॥

श्रीशिव उवाच—शृणु देवि प्रवक्ष्यामि यथा सृष्टिः प्रजायते । सत्यलोके महाकाली महारुद्रेण सम्पुटा । चण्डाकृतिविस्तारा चन्द्रसूर्यादिरूपिका । आनादिरूपसंयुक्ता तदंशा जीवसंज्ञकाः । ज्वलदग्नेर्यथा देवि स्फुरन्ति विस्फुलिङ्गकाः । तस्याश्च्यूतं परं विन्दु यदा भूमौ पतत्यपि । तदैव सहसा देवि शक्त्या युक्तो भवत्यपि । स्थावरादिषु कीटेषु पशुपक्षिषु शैलजे । चतुरशीतिलक्षं वै जन्म चाप्नोति सोऽव्ययः । ततो लभेत परेशानि मानुष्यां दुर्लभां तनुं । यतो मानुषदेहस्तु धर्माधर्माधिपश्च सः । ततोऽपि लभते जन्म पुनर्मृत्युमवाप्नुयात् । जायन्ते च म्रियन्ते च कर्मपाश-नियन्त्रिताः । चतुरशीतिसहस्रेषु नानायोनिषु शैलजे ।

श्रीचण्डिकोवाच—कथं वा लभते जन्म कथं मृत्युर्भवेत प्रभो । तत्प्रकारं महादेव श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥

श्रीशङ्कर-उवाच—इह यत् क्रियते कर्म तत् परत्रोपभुज्यते । जीवस्तृणजलौकेव देहादेहान्तरं व्रजेत । सम्प्राप्य चोत्तमं देवं देवं त्यजति पूर्वकं । इति श्रुत्वा च चण्डी पप्रच्छ परमेश्वरं ।

श्रीचण्डिकोवाच—प्राप्तं चोत्तरदेहं तु पिण्डदानादिकं कथं ।

शिव-उवाच—शृणु देवि प्रवक्ष्यामि मायादेहं तदैव हि । मायादेहं परेशानि वायुरूपेण चान्यथा । वायुरूपो यतो देह आकाशस्थो निराश्रयः । ततश्च पिण्डदानेन वायुः स्थिरतरो

भवेत् । प्रथमे मस्तकं देवि जायते च क्रमावधि । ततो यमपुरं गत्वा धर्माधर्मादिकं च यत् । तद् भुक्त्वा चापरे किञ्चिद् यदा कर्म न विद्यते । यदाज्ञया तदा जीवः प्रययौ ब्रह्मशासनं । तस्मात् कर्मानुसारेण यदि स्याद् दुर्लभां तनुं । महाविद्यां भाग्यवशाद् यदि प्राप्नोति सद्गुरुं । तत्त्वज्ञानं महेशानि यदि भाग्यवशाल्लभेत । तदैव परमं मोक्षं यावद् ब्रह्माण्डं तिष्ठति । ब्राह्मणस्य महामोक्षं सायुज्यं क्षत्रियस्य च । सारूप्यं चोरुजातस्य शूद्रस्य सहलौकिकं । महाविद्या-प्रसादेन पुनरागमनं नहि । वृहद्ब्रह्माण्डनाशे तु सर्वमोक्षं यदा शिव । तदा सर्वस्य निर्वाणं भवत्येव न संशयः ।

श्रीचण्डिकोवाच—वृहद् ब्रह्माण्डबाह्ये तु किं पुनः परमेश्वर । तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि यदि स्नेहोऽस्ति मां प्रति ।

श्रीशिव-उवाच—ब्रह्माण्डस्य बाह्यदेहो ब्रह्माण्डा बहवः स्थिताः । अनन्तस्य प्रमाणं तु किं वक्तुं शक्यते मया । स एव निर्मितं सर्वं सैव सर्वं महेश्वरि ।

॥ इति निर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे श्रीशङ्कर-चण्डिका-संवादे द्वितीयः पटलः ॥

तृतीय पटलः

श्रीशिव-उवाच—प्रकृत्या जायते पुंसां प्रकृत्या सृज्यते जगत् । तोयात्तु बुद्बुदं देवि यथा तोये विलीयते । प्रकृत्या जायते सर्वं पुनस्तस्यां प्रलीयते । तस्मात् प्रकृतियोगेन जायते नान्यथा क्वचित् । ब्रह्मा विष्णु शिवो देवि प्रकृत्या जायते ध्रुवं । तथा प्रलयकाले तु प्रकृत्या लुप्यते पुनः । शाक्ता एव द्विजाः सर्वे न शैवा न च वैष्णवाः । उपासन्ते यतो देवीं गायत्रीं परमाक्षरीं । गायत्रीं शृणु चार्वङ्गि चतुर्वेद-प्रपूजितां । वेदमातेति विख्यातां त्रिवर्गफलदायिनीं । हालाहलं समुद्धृत्य नाभ्यक्षरं समुद्धरेत । वामकर्ण-समायुक्तं पुनर्नाभिं समुद्धरेत् । कर्णयुक्तं मूर्ध्नि रेफं ततश्च सुरवन्दिते । वारुणं रसनायुक्तं चन्द्रबीजं ततः परं । शान्तयुक्तं स्वर्गयुतं चैवं व्याहृतिमुद्धरेत । तत्पदं च समुद्धृत्य सवितुस्तदनन्तरं । वरेण्य-मिति चोच्चार्य भर्गो देवस्य धीमहि । धियो योनः प्रचोदयात् प्रणवं तदनन्तरं । इति जप्त्वा महेशानि साक्षान्नारायणो भवेत । धिनयोर्मध्यभागे च यकारद्वयमेव च । अतएव महादेवि अनन्त-श्रुतिरेव च । इति जप्त्वा महेशानि मुक्तो भवति तत्क्षणात । अन्त्ययकारयोः स्थाने यकार इति यः पठेत् । स चण्डाल इति ख्यातो ब्रह्महत्या दिने दिने । अतएव महेशानि तव स्नेहात प्रकाशितं । सावित्री परमा विद्या त्रैलोक्येषु च दुर्लभा । अस्या ग्रहण-मात्रेण भूब्रह्मा नात्र संशयः । षडङ्गन्यासमन्त्रं यत्तत शृणुष्व प्रियंवदे । प्रणवद्वयं च हृत्पद्मे भूःकारं शीर्षदेशके । भुवः शिखायां स्वःकारं कवचेषु न्यसेत सुधीः । नेत्रद्वयोर्भूर्भुवः स्वः

स्वःकारं करयुग्मके। नमः स्वाहा वषट् कुर्यात् वौषट् फट् क्रमतो न्यसेत्। ध्यानं शृणु वरारोहे यथा ध्यात्वा यजेन्नरः—

श्वेतवर्णा समुद्दिष्टा कौषेयवसना तथा।
श्वेतैर्विलेपनैः पुष्पैरलङ्कारैश्च भूषिता॥
आदित्यमण्डलान्तःस्था ब्रह्मलोकगत्यन्तरा।
अक्षसूत्रधरा देवी पद्मासनागता तथा॥

ॐ तेजोऽसि शुक्रमस्य मृतमसि धामनामासि प्रियं देवानामना धृष्टं देवयजनमसि। गायत्री चैकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यसि। नमस्ते तुरीयाय दर्शनाय पदाय परो रजसे।

एवं यजेत् तां देवीं गायत्रीं परमाक्षरीं। पुनर्ध्यात्वा यन्त्रपीठे पुष्पं दद्याद्वरानने। आदौ त्रिकोणं विन्यस्य षट्कोणं तद्बहिर्न्यसेत्। वृत्तं चाष्टदलं पद्मं तद्बहिश्चतुरस्रकं। चतुर्द्वारसमायुक्तं सावित्री-यन्त्रमीरितं। जीवन्यासादिकं कृत्वा पूजयेत्तां त्रिवर्गदां। हालाहलादिकं मन्त्रं समस्तं परमेश्वरि। समुच्चार्य वदेत् पाद्यं सावित्रीं ङेयुतां ततः। त्यागात्मकं पदं पश्चात् यथाविभवविस्तरैः। पूजयेद् बहुयत्नेन चान्यथा ब्राह्मणाच्युतः। द्रव्याभावे वरारोहे पाद्याद्यैरुदकात्मकैः। पूजयित्वा जपेद्देवीं गायत्रीं परमाक्षरीं। दशभिर्जन्मजनितं शतेन च पुरा कृतं। त्रियुगं तु सहस्रेण गायत्री हन्ति पातकं। महेशवदनोत्पन्ना विष्णोर्हृदय-संस्थिता। ब्रह्मणा समनुज्ञाता गच्छ देवि यथेच्छया। इति मन्त्रं समुच्चार्य देव्या वामकरे बुधः। समर्पयेदपि फलं ततः स्तोत्रादिकं पठेत्। विधिवल्लक्षजापेन पुरश्चरणमीरितं। तद्दशांशं हुनेत् पश्चात् पुरश्चरणसिद्धये। होमस्य तद्दशांशेन तर्पणं तदनन्तरं। तर्पणस्य दशांशेन

अभिषेकं ततः परं । अभिषेकदशांशैकं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनं । ततः सिद्धा भवेद्देवी त्रिवर्गफलसाधिनी । महात्म्यं चास्य मन्त्रस्य चतुर्वेदेन भाषितं । आपा मार्जनमन्त्रस्य प्रकारं शृणु यत्नतः । भूमौ शिरसि चाकाशे आकाशे भुवि मस्तके । मूर्ध्नि भूमौ तथाकाशे यजुर्वेदे सुरेश्वरि । सामाथर्वे त्विदं देवि ऋग्वेदे शृणु शैलजे । शून्ये शिरसि चावन्यां भूमौ शून्ये शिरे तथा । भूमौ शून्ये तथा मूर्ध्नि चापो मार्जनमाचरेत् । आपोहिष्ठेति मन्त्रेण अष्टाक्षरपदेन तु । मार्जनं तत्क्रमेणैव सर्वपापप्रनाशनं । व्यतिक्रमेण चार्वाङ्गि ब्रह्महत्या पदे पदे । अतएव क्रमं सर्वं तव स्नेहात् प्रकाशितं । स्तुतिं च कवचं देवि पठित्वा प्रणमेत सुधीः ।

श्रीदेव्युवाच—तुरीयधामे या देवः परमात्मा स एव हि । शिरः पद्मे स्थिते बाह्ये नमस्कारः कथं भवेत् ।

श्री शिव उवाच—शिरःपद्मे महादेवस्तथैव परमो गुरुः । तत्समो नास्ति देवेशि पूज्यो हि भुवनत्रये । तद्रूपं चिन्तयेन्मन्त्री बाह्ये गुरुचतुष्टयं । तदंशाभावसम्भूता ये चान्ये गुरवो जनाः । तथैव ब्राह्मणाः सर्वे चांशावतारसंस्थिताः । यदैव बाह्ये चैतांश्च प्रत्यक्षे सहस्रारे महापद्मे तदा चिन्तां विवर्जयेत् । प्रत्यक्षदर्शने देवि बाह्ये तद्ब्रह्म चिन्तयेत । नमस्कारादिकं देवि कुर्यात साधकसत्तमः । एभ्यो दर्शनमात्रेण नमस्कारादिकं चरेत् । न कुर्याद् यदि मोहेन स भवेदापदाश्रयः । ब्राह्मणादीन समालोक्य ब्रह्मचारी यतित्रयं । दृष्टिमात्रेण गिरिजे प्रणमेद्दण्डवद्भुवि । महापातकयुक्तोपि मुक्तो भवति नान्यथा । न कुर्याद् यदि मोहेन महापातकवान् भवेत् । रक्तवस्त्रं समालोक्य तथा भस्माङ्गभूषितं । दण्डहस्तं त्रिशूलं च दृष्ट्वा प्रदक्षिणत्रयं । प्रकुर्यात् साधकश्रेष्ठश्चान्यथा पातकी भवेत् ।

॥ इति निर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे तृतीयः पटलः ॥

चतुर्थ पटलः

चण्डिकोवाच—संन्यासं कीदृशं नाथ अवधूतश्च कीदृशः ।
कीदृशो वा ब्रह्मचारी गृहस्थो वाथ कीदृशं ।

श्री शिव उवाच—दिव्यप्रकाशिकां मूर्तिं चिन्तयेद्दण्डधारिण्यः ।
वीरस्य मूर्तिं देवेशि सदा भस्माङ्गभूषणाम् । कौलिकस्य गृहस्थस्य
मूर्तिं तद्ब्रह्मचारिणः । गृहस्थस्य दिव्यमूर्तिं चन्दनादिविभूषितां ।
सर्वेषां पितृरूपोऽसौ गृहस्थः साधुरूपकः । शृणु देवि प्रवक्ष्यामि
बृहद्ब्रह्माण्डलक्षणं । मेरुपर्वतस्तन्मध्ये सर्वदेवाश्रयः प्रिये । महा-
धीरा नदी तत्र मध्यदेशे सदा स्थिता । सुमेरोश्चोर्ध्वदेशे तु सत्य-
लोकं वरानने । अधोभागे महेशानि प्रतिष्ठति रसातलं । एवं क्रमे
मेरुमध्ये भुवनानि चतुर्दश । पातालसप्तकश्चोर्ध्वे ब्रह्मपद्मं
महेश्वरि । अधोवक्त्रं हि तत्पद्मं धरामध्ये चतुर्दलं । पद्ममध्ये
बीजकोषे क्षितिचक्रं मनोहरं । वलयाकाररूपेण समुद्राः सप्त
संस्थितः । जम्बूद्वीपं मध्यदेशे चतुष्कोणं मनोहरं । त्रिकोणं मदना-
गारं कन्दर्पाश्चाधिदेवता । ऐन्द्ररूपं हि 'लं' बीजं गजेन्द्रवाहनं
शिवे । त्रिकोणे मदनागारे लिङ्गरूपी महेश्वरः । मायाशक्तिर्महेशानि
भुजगाकाररूपिणी । तयैव वेष्टितं लिङ्गं सार्द्धत्रिवलयाकृतिः ।
लिङ्गच्छिद्रं तद्वक्त्रेण समाच्छाद्य स्थिता सदा । ऐन्द्रबीजं वरारोहे
लिङ्गस्य वामदेशके । सुसिद्धं ब्रह्मसदनं नादोपरि सुसुन्दरं । तत्रैव
निवसेद् ब्रह्मा सृष्टिकर्ता प्रजापतिः । वामभागे च सावित्री वेदमाता
सुरेश्वरी । तस्याः प्रसादमासाद्य सृष्टिं वितनुते सदा । यद्रूपं ब्रह्म-
सदनं लक्षयोजनविस्तृतं । तत्सर्वं परमेशानि ऋग्वेदाख्यं मयोदितं

त्रिकोणे परमेशानि द्विषष्टितमकोष्ठकाः। तदेव पर्वतं प्रोक्तं सर्व-देवाग्रजं हि तत्। त्रिकोणमध्ये तद्बाह्ये पश्चात् पूर्व वरानने। स्थावरं पर्वतं पश्य कीटं पशुमनुत्तमं। खगं नरादिकं देवि नास्ति किं पृथिवीतले। त्रिकोणबाह्ये गिरिजे पर्वतं बहुरूपकं। नीलचलं मन्दरं च पर्वतं चन्द्रशेखरं। हिमालयं सुवेलं च मलयं भस्मपर्वतं। चतुष्कोणे वसेद्देवि एतत् सप्तकुलाचलं। एतेषां शिखराज्जातं पर्वतं बहुरूपकं। नाना देवालया देवि तथैव दानशालयं। तृणगुल्मलता-लक्षं नानारूपाणि तत्र वै। म्रियन्ते च जायन्ते च पूर्वोक्तेनैव वर्त्मना।

॥ इति निर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे हरगौरीसंवादे योगविवरणं नाम चतुर्थः पटलः ॥

पञ्चम पटलः

श्री शिव उवाच—एतत् पद्मस्योर्ध्वदेशे भीमाख्यं पङ्कजं शुभं। चत्रषट्कं तथा वृत्तं चतुर्द्वार-विभूषितं। पद्मसध्ये राजकोषे भुवो लोकं मनोहरं। सिन्दूर-सदृशं रक्तं वर्णेन शोभितं सदा। सिन्दू-राभ-रक्ताभ्रेण निर्मितं चक्रपाणिना। तस्योर्ध्वे निवसेद्विष्णुः श्रीर्वाणी वामदक्षिणे। ब्रह्मणा सृज्यते लोकः पाल्यते चक्रपाणिना। वैकुण्ठं नाम तत्स्वर्गं नानादेवालयं हि तत्। वैकुण्ठस्य दक्षभागे गोलोकं सर्वमोहनं। तत्रैव राधिका देवी द्विभुजा मुरलीधरः। नारदाद्यैर्मुनिगणैः शोभितं वेदपारगैः। वैकुण्ठसदृशं स्थानं नास्ति ज्ञाने च मामके। अत्र मध्ये तथा बाह्ये ज्योतिषं परिपश्यति। नानाभोगयुताः सर्वे नानारत्नेन भूषिताः। इन्द्राद्या देवताः सर्वा यथा सर्वं प्रपश्यति। तथैव भूमिगाः सर्वे तिष्ठन्ति स्तुतिहेतवे। महासत्वमयं लोकं वेदबाहु-विराजितं। पीताम्बरं शान्तमूर्तिं वन-माला-विभूषितं। एवं भक्तजनं सर्वं वैकुण्ठे चोपशोभितं। विष्णु-शब्दं विष्णुगानं वैष्णवं विष्णुरूपकं। विष्णुगानं विना नास्ति वैकुण्ठे परमेश्वरि। यद्रूपं गोलोक धाम तद्रूपं नास्ति मामके। ज्ञाने वा चक्षुषि किंवा ध्यानयोगेन विद्यते। शुद्धसत्वमयं देवि नाना-वेदेन शोभितं। तत्रैव भावि कैलासस्तत्रैव ब्रह्मणः पुरं। वैकुण्ठ-नगरं तत्र तत्रैव रविकालयं। चन्द्रालयं हि तत्रैव कन्दर्पनिलयं प्रिये। सर्वं देवालयं तत्र देवकन्यादिशोभितं। मध्यदेशे गोलोकाख्यं श्रीविष्णोर्भोगमन्दिरं। श्रीविष्णोस्तत्वरूपस्य यत्स्थानं चित्त-मोहनं। तस्य स्थानस्य माहात्म्यं किं मया कथ्यतेऽधुना। य एव

सततं भाति द्विभुजो मुरलीधरः। निराकारो महाविष्णुः साकारोऽपि क्षणे क्षणे। यदा साकाररूपोऽसौ तदैव मुरलीधरः। तदा सत्वमया विष्णुर्भुवनं पाति निश्चयं। वैष्णवस्य महामोक्षं यत्रैव परमेश्वरि। इति स्थानस्य माहात्म्यं संक्षेपेण मयोदितं। विस्तारेण च शक्नोमि जन्मान्तरशतेन च। बीजकोषस्य बाह्ये तु वेष्टितं तोयमण्डलम्। प्रमाणं सुन्दरं तोयं यदा क्षीरोदसागरम्। धूम्रस्य ज्योतिषाकारं कोटिचन्द्रसमद्युतिं। वलयाकाररूपेण सुशुभं तायमण्डलम्। गङ्गादिसरितः सर्वास्तत्रैव भान्ति सुन्दरि। इन्द्रादिदेवताः सर्वे स्तूयमाना निरन्तरं। गन्धर्व-यक्ष-नागादि कूष्माण्डा भैरवास्तथा। नानासुखविशेषेण सदा चैकाग्रचेतसः। विष्णुगानं प्रकुर्वन्ति स्तुतिभक्तिपरायणाः। वेदगानं प्रकुर्वन्ति चतुर्वक्त्रेण वेधसः। मालवादि च षड्रागाः षट्त्रिंशद्रागिनो तथा। वेदगानेन भाषन्ते मूर्तिमन्तः सदैव हि। मालवनैव रागेण सामगानं सदा प्रिये। मल्लारेण सदाथर्वं वसन्तेन तथा पुनः। हिल्लोलेन यजुःपाठं सदा कुर्वीत वेधसा। कर्णाटेनैव ऋग्वेदं श्रीरागेण तथा शिवं। निर्दिष्टपाठमेतत्तु अनिर्दिष्टमतः परं। तत्रैव रागा वर्तन्ते सहस्राणि च षाडश। तत्रैव भान्ति तासां च सहस्राणि च षोडश। मुरारेर्मुरलीगानात् जायन्ते सवतालकाः। तेन तालेन रागेण सदा गायन्ति वेधसः। तद्रागस्य विभागं हि कुर्वति मुनयो जनाः। वसन्ताद्याश्च ऋतवस्तिष्ठन्ति तत्र सन्ततम्। नानाऋतुप्रसूनेन भूषितो मुरलीधरः। तत्रैव राधिका देवी नानासुखविलासिनी। वदन्ती मुरलीगानं कुरु कान्त-प्रमोहनं। येन शब्देन कामस्य उत्पत्तिर्जायते सदा। तद्रागं चैव तत्तालं कुरु गानं प्रयत्नतः। एवमानन्दसंयुक्ता महावेश-विलासिनी। वामभागे सदा भाति राधिका भक्तवत्सला। प्रार्थनैकां प्रकुर्वीत राधिके भक्तिसंयुता।

श्रीराधिकोवाच—तव भक्तियुता मर्त्यास्तथैव भक्तिसंयुताः । गोलोकस्थं महाविष्णुं द्विभुजं मुरलीधरं । सदानन्दयुतं देवं मम सङ्गे विराजितम् । एवं ध्यायति यो मर्त्यस्तस्योपायं तु कीदृशं । तद्वदस्व विशेषेण यद्यहं तव वल्लभा ।

श्रीभगवानुवाच—ये यथा मां भजन्त्येव तेन मार्गेण सद्गतिं । दास्यामि शृणु चार्वङ्गि सदा त्वं भक्तवत्सला । आदौ राधा ततः कृष्णं जपन्ति ये च मानवाः । तेषां च सद्गतिं चात्र दास्यामि नात्र संशयः । गुरुणा भावमार्गेण मन्त्रमार्गेण चैव हि । ये जना मां भजन्त्येवं ते नरा मत्समाः सदा । या नारी मामभेदेन भजते पुरुषं सदा । त्वत्समा सा सदा नारी जायते नात्र संशयः । भक्त्या वाप्यथवा भक्त्या जपन्ति युगलं यदि । तव भक्त्या प्रदास्यामि सद्गतिं शृणु राधिके । सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सत्यं सत्यं हि राधिके । मद्भक्ता नैव गच्छन्ति कदाचिद् मम मन्दिरं ।

इति श्रुत्वा च सा देवी राधिका प्रेमवत्सला । चाङ्गे शेते महा-विष्णोः कामभावेन पीडिता । विष्णुलोकमिदं देवि चापरं शृणु यत्नतः ।

॥ इति निर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे
चण्डिका-शङ्कर-संवादे पञ्चमः पटलः ॥

षष्ठ पटलः

श्री शङ्कर उवाच—एतत् पद्मस्योर्ध्वदेशे महापद्मं सुदुर्लभम् । दशपत्रं नीलवर्णं सजलं व्योमरूपकम् । डादिफान्तैः सचन्द्रैश्च पङ्कजैश्चातिशोभितं । तन्मध्ये बीजकोषे निवसति सततं वह्निबीजं सुसिद्धं । बाह्ये भत्रैपुराख्यं नत्रतपननिभं स्वस्तिकं तत्त्रिभागम् । स्वर्लोकाख्यमिदं देवि सर्वदेवैः प्रपूजितम् । माकारं वह्निबीजं च सदैव मेघवाहनम् । रुद्रालयं हि तत्रैव महामोहस्य नाशनम् । भद्रकाली महाविद्या वामभागेन शोभिता । भद्रकाली महाविद्या सदा संहारकारिणी । ब्रह्मणा सृज्यते लोकः पाल्यते विष्णुरूपिणा । परदेवो रुद्ररूपः सदासंहारकारकः । संहाररुद्ररूपेण भद्रकालिकया सह । रुद्रस्य भावनादेवि किं न सिध्यति चण्डिके । यद्रूपं कथितं पूर्वं गोलकं सर्वमोहनं । तस्माद्वै सर्वतोभावे रुद्रलोकं चतुर्गुणम् । रुद्रलोकं महास्वर्गं गोलोकाद्वै चतुर्गुणम् । महामोक्षप्रदं नित्यं रुद्रं भस्माङ्गभूषणं । भद्रकाली महाविद्या रुद्रस्य वामदेशके । विष्णुना पाल्यते यद्वत् कालीरूपेण युज्यते । अतः कालीं महादेवीं सदैव मुरलीधरः । आराध्य बहुयत्नेन वैकुण्ठाधिपतिर्भवेत् । गोलोकाधिपतिर्देवि स्तुतिभक्ति-परायणः । काली-पादप्रसादेन स भवेल्लोकपालकः । लोकानां रक्षार्थाय सश्रीको मुरलीधरः । समाराध्य भद्रकालीं गोलोके निवसेत्तदा । प्रसादाः कालिकायाश्च भुज्यते विष्णुना सदा । अतश्च पालको विष्णुर्महासत्वपरायणः ॥

॥ इति श्री निर्वाणतन्त्रे षष्ठः पटलः ॥

सप्तम पटलः

श्रीशिव उवाच—एतत् पद्मस्योर्ध्वदेशे विमलं पद्मसुन्दरम्। शोभितं द्वादशैः पत्रैः शोणवर्णसमन्वितम्। वांछातिरिक्तफलदं शुद्धसिन्दूरसन्निभम्। पद्ममध्ये वीजकोषे षट्कोणमण्डलं शुभम्। मण्डलस्य मध्यदेशे वायुवीजं मनोहरम्। सजोवं वायुवीजं च वेद-बाहुविराजितम्। या विद्या भुवनेशानी त्रिषु लोकेषु पूजिता। ईश्वरस्य वामभागे सा देवी परितिष्ठति। महर्लोकमिदं भद्रे पूजास्थानं सुरेश्वरि। अत्रैव मानसं यागं कुरुते योगवित्तमः। सिन्दूरारक्तं चार्वङ्गि स्फाटिकैर्निर्मितं ततः। अतश्च मानवाः सर्वे ज्योतिः सम्परिपश्यति। सर्वावयवसंयुक्ता देवास्तिष्ठन्ति सन्ततम्। भूमिगाः परिपश्यन्ति चक्राकारं हि तजसाम्। स्वर्लोकगामिनः सर्वे साकारं परिपश्यति। अङ्गभेदं न पश्यन्ति स्थूलरूपनिरीक्षणम्। तथैव भूमिगा लोकाः प्रचरन्ति महीतले। तथैव देवताः सर्वाः स्वर्गे तिष्ठन्ति पार्वति। भूर्लोके निवसेद् ब्रह्मा भुवर्लोके जनार्दनः। स्वर्लोके निवसेत् शम्भुः सदा संहारकारकः। ब्रह्मादीनां च ईशानः सर्वकर्ता च ईश्वरः। सर्वस्वामित्वरूपं च सर्वकर्ता सुरेश्वरः। सृष्टि-स्थिति-लयादीनां कर्ता च परमेश्वरः। गोलोकं कथितं देवि यद्रूपं शोभितं सदा। तस्माच्छतगुणं देवि महर्लोकं सुसुन्दरम्। विस्तीर्णं च शतगुणं सर्वं शतगुणं शिवे। महर्लोकस्य माहात्म्यं किं वक्तुं शक्त्यते मया। गोलोकस्य शतगुणं सर्वत्र परमेश्वरि। महर्लोके वसेत् यो हि सामान्यभावतत्परः। तस्मादेव शतांशैकं गोलोके मुरलीधरं। तदाज्ञां प्राप्य सहसा सृज्यते पद्मयोनिना। तदाज्ञया पाति लोकान् द्विभुजो मुरलीधरः। एवं हि रुद्ररूपेण संहरत्यखिलं

जगत् । सर्वकर्ता यतो देवि अतः परमीश्वरः । ईश्वरः सर्वकर्ता च निर्गुणस्यालयः शिवः । भुवनेशीं विना देवि स्पन्दितुं नैव शक्यते । पंगुप्रायः सदा ईशः गमितुं नहि शक्यते । भुवनेशीं समाराध्य सर्वस्वामी च ईश्वरः । अतएव महेशानि तयैव मोक्ष-दायिनी । विश्वमाता च सा देवी विश्वपालनकारिणी । मोक्षदा सर्वलोकानां मुक्तिदा विश्वमातृका । भुवनेशीं विना ईशः किञ्चित् कर्तुं न शक्यते । अतएव हि सा देवि मोक्षदा सर्वरूपिणी । इति ते कथितं किञ्चित् महर्लोकस्य लक्षणं । समासेन परमेशानि अथान्यत् शृणु सादरं ।

॥ इति श्री निर्वाणतन्त्रे सप्तमः पटलः ॥

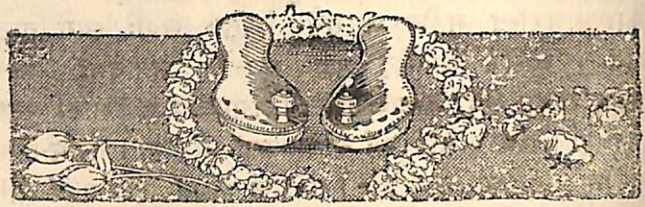

अष्टम पटलः

श्री शङ्कर उवाच—अस्योर्ध्वे निर्मलं पद्मं सर्वमोहनकारणं। षोडशैः पत्रकैर्युक्तं मोहान्धकारनाशनं। धूम्रमध्ये यथा वह्निस्तथा ज्योतिर्मय प्रिये। पद्ममध्ये वराटे च जनर्लोकं सुसुन्दरं। महामोहान्धशमनं तद्बाह्ये चन्द्रमण्डलं। देववृन्दैर्गायकैश्च मुनिभिः परिशोभितं। गोलोकस्य लक्षगुणमिह स्थानं सुदुर्लभं। देवत्वं च मनोज्ञं च विस्तीर्णं च तथा पुनः। सर्वं लक्षगुणं देवि गोलोकान्नात्र संशयः। बीजकोषे मणिद्वीपे षट्कोणयन्त्रमुत्तमं। यन्त्रमध्ये च वृत्ताभं महासिंहार्द्धदेहकं। तस्योपरि सदा गौरी दत्तभागे सदाशिवः। त्रिनेत्रः पञ्चवक्त्रश्च प्रतिवक्त्रे त्रिलोचनः। विभूतिभूषिताङ्गश्च रजताचलसोदरः। व्याघ्रचर्मधरो देवो मणि-माला-विभूषितः। लोकानामिष्टदाता च लोकानां भयनाशनः। लोकानां मुक्तिजनको लोकानां ज्ञानदायकः। आराधकस्य ब्रह्मत्व-दायको विष्णुपूजितः। सर्वानन्दकरो देवो अर्द्धनारीश्वरो विभुः। क्वचित् ज्योतिर्मयो देवो क्वचिदाकार-वर्जितः। देवानां पूज्यरूपश्च देवानां स्वामिरूपकः। भक्तस्य मुक्तिदो नित्यो विष्णुत्वदायको विभुः। बिल्वपत्रैः पूजकस्य निजसायुज्यदायकः। गोलोकाधिपतिं कृत्वा भक्तं रक्षति यः शिवः। तस्य देवस्य माहात्म्यं विस्तारेण च किं प्रिये। या गौरी लोकमाता च शम्भोरर्द्धाङ्गधारिणी। त्रिगुणा सा महागौरी गुणैकेन पिनाकधृक्। तस्याः सङ्गं समाराध्य सर्वकर्ता सदाशिवः।

॥ इति श्री निर्वाणतन्त्रे अष्टमः पटलः ॥

नवम पटलः

श्रीशङ्कर उवाच—एतत् पद्मस्योर्ध्वदेशे ज्ञानपद्मं सुदुर्लभं। पत्रद्वय-समायुक्तं पूर्णचन्द्रस्य मण्डलं। पद्ममध्ये बीजकोषे स्मरेच्चिन्तामणिं पुरीं। तन्मध्ये नवकोणं च यन्त्रं परमदुर्लभं। शम्भुबीजं हि तन्मध्ये साकारं हंस-रूपकं। हंसः परंब्रह्मरूपः साकारं शिवरूपकं। तारश्चक्रुर्वरारोहे निगमागमपत्रवान्। शिवशक्ति-पदद्वन्द्वं विन्दुत्रयविलोचनं। विहारश्चास्य हंसस्य हेमपङ्कजपूरिते। एवं हंसो मणिद्वीपे तस्य क्रोडे परः शिवः। वामभागे सिद्धकाली सदानन्दरूपिणी। तस्याः प्रसादमाराध्य सर्वकर्ता महेश्वरः। तपोलोकमिदं भद्रे सर्वदेवस्य दुर्लभं। यत्र ब्रह्मादयो देवा ध्यानयोगं सदाभ्यसेत्। मनसापि न लभ्येत योगेन तपसा न च। तपोलोकं गोलोकस्य चतुर्लक्षगुणं शिवे। ब्रह्मलोकेषु ये देवा वैकुण्ठे ये सुरादयः। शम्भुलोके वसेद् यो यस्ते च भक्तिपरायणाः। तपसापि न लभ्येत तपोलोकमतः शिवे। तपोलोकसमो नास्ति लोकमध्ये सुलोचने। सालोक्यं महर्लोकः स्यात् सारूप्यं जनलोकके। सायुज्यं तद्वै लोकेषु निर्वाणं हि तदूर्ध्वके। अतो ब्रह्मादयो देवास्तपोलोकार्थिनः सदा। तस्य लोकस्य माहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते।

इति ते कथितं कान्ते स्वर्गषट्कस्य लक्षणं। यज्ज्ञानादमरत्वं च जीवन्मुक्तश्च साधकः। यज्ज्ञानाज्जननीगर्भं न विशन्ति कदाचन। आयुरारोग्यमैश्वर्यं स प्राप्नोति न संशयः। पुराणानि च सर्वाणि मयैवोक्तानि पार्वति। एतद्रूपं च तन्मध्ये वक्तरूपो न विद्यते। गूढज्ञानं च तन्मध्ये अतः किञ्चिन्न बुध्यते। एवं हि वेदशास्त्रेषु ज्ञानमध्ये सुलोचने। शब्दज्ञानं यतो नास्ति अतः

किञ्चिन्न बुध्यते । अष्टादशपुराणानि साङ्गं वेत्ति च यो नरः । तस्य स्थाने पुराणानां सदा श्रवणमाचरेत् । मूढे च चाल्पपाठज्ञे न श्रोतव्यं कदाचन । शास्त्रस्य लक्षणं ह्येतत् व्याख्ये चान्यत् प्रकाशते । शम्भुः ब्रह्मस्वरूपश्च मम वक्त्रात् विनिर्गताः । सन्देहो नैव कर्तव्यो यदि मुक्तिं प्रयच्छसि । सन्देहात् पामरो याति रौरवं पितृभिः सह । ज्ञानं च निर्मलं कृत्वा बुद्धिं च निर्मलां ततः । महाभक्तियुतो भूत्वा सर्वप्राणिहिते रतः । शब्दब्रह्ममयं देवि शृणोति तन्त्रविद् यदि । तदा मुक्तिमवाप्नोति सत्यं सत्यं न संशयः । अष्टादशपुराणानि श्रवणे नैव यत्फलं । चतुर्वेदानि साङ्गानि श्रवणे नैव यत् फलं । मेरुतुल्यं सुवर्णं च गुरवे ब्रह्मरूपिणे । सशस्यां परमेशानि सप्तद्वीपां वसुन्धरां । प्रदद्यात् भक्तिभावेन यदि स्याद्वेदपारगे । तस्माद्वै परमेशानि फलं बहुविधं शिवे । अस्य तन्त्रस्य चार्वङ्गि शृणोति पटलं यदि । तत्फलात् कोटिगुणितं फलः स लभते ध्रुवं ।

॥ इति श्री निर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे नवमः पटलः ॥

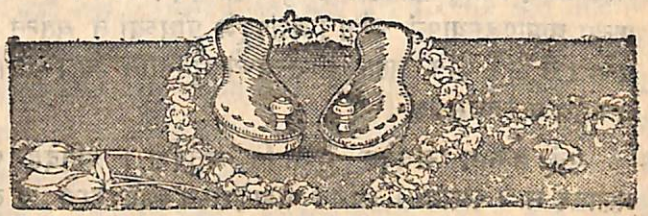

दशम पटलः

श्री शङ्कर उवाच—ज्ञानपद्मस्यार्ध्वदेशे सहस्रदलपङ्कजं। अधोवक्त्रं महावक्त्रं सुमेरोर्मूर्ध्नि संस्थितं। यस्य पत्रं महेशानि सर्वशक्तिसमन्वितं। शुक्लं रक्तं तथा पीतं कृष्णं हरितमेव च। नानाविचित्ररूपेण नानावर्णेन शोभितं। शुक्लं क्षणे क्षणे रक्तं क्षणे पीतं सुशोभनं। कस्मिन् क्षणे शुक्लवर्णं हरितं वर्णमुत्तमं। चित्ररूपं च चार्वङ्गि धत्ते कस्मिन् क्षणे प्रिये। एवं नानाविधैर्देवि तत्पद्मं शोभितं सदा।

तथैव गोलोकं धाम प्रतिपत्रे तथैव हि। गोलोकस्य पतिस्तत्र भक्तिभावपरायणः। कैलासाधिपतिर्देवि ध्यानयोगं सदाभ्यसेत्। एवं ब्रह्मादयो देवा इन्द्राद्यास्त्रिदशेश्वराः। स्तुतिभक्तिपराः सर्वे दिव्यभावैः सदा स्थिताः। लक्षं लक्षं महेशानि तथैव मुरलोधरः। शतलक्षं शिवस्तत्र ब्रह्मा लक्षशतं प्रिये। प्रत्यहं परमेशानि ब्रह्माण्डा बहवो भवेत्। तन्मध्ये स्थापयेद् ब्रह्मा तथैव कमलापतिं। शिवं बहुविधाकारं तत्रैव स्थापनं चरेत्। एवं हि परमेशानि नानाशक्तिं प्रविन्यसेत्। प्रतिब्रह्माण्डमध्ये तु ब्रह्मादिदेवतात्रयं। नानाशक्तियुतं कृत्वा ब्रह्माण्डस्थापनं चरेत्। ब्रह्मपद्मे पृथिव्यां तु वर्तन्ते मानुपादयः। ते सर्वे देवि ब्रह्माण्डास्तन्मध्ये भुवनानि च। पातालसप्तकं तत्र तत्रैव स्वर्गसप्तकं।

एवं क्रमात् सर्वदेहे भुवनानि चतुर्दश। प्रतिदेहं परेशानि ब्रह्माण्डं नात्र संशयः। कथितं बाह्यदेशस्य ब्रह्माण्डस्य च लक्षणं। यन्मध्ये वर्तते साक्षात् भुवनानि चतुर्दश। तदेव विग्रहं देवि महा-

ब्रह्माण्डमध्यगं । एवं बहुविधं देवि तत्र ब्रह्माण्डके स्थितौ । वृहद्-ब्रह्माण्डे ये सर्वे तेऽपि जन्यशरीरिणः । पृथिव्यां तेऽपि वर्तन्ते जन्तोराकारविग्रहाः । महाब्रह्माण्डमध्ये तु वृहद्ब्रह्माण्डस्तिष्ठति । तन्मध्य जन्तवो देवि तन्मध्ये भुवनानि च । सृष्टिमार्गेण भेदोऽस्ति स्थूलसूक्ष्मादिभेदतः । महाब्रह्माण्डके यद् यद् प्रकारं परमेश्वरि । तत्तत सर्वं हि देवेशि वृहत् ब्रह्माण्डमध्यतः । तद्रूपं च देहमध्ये भुवनानि चतुर्दश । सृष्टिप्रकारब्रह्माण्डे भेदो नास्ति सुनिश्चितं । स्थूलः क्षुद्रो हि चार्वङ्गि भेदकः परिचायकः । पद्ममध्ये वीजकोषे भुवनानि चतुर्दश । स्थानं बहुविधाकारं सर्वदेवस्य चाश्रयं । तन्मध्ये सत्यलोकं च महारुद्रस्य कारणं । दशकास्तेन स्वर्गेन निर्मितं चक्रपाणिना । दिक्षु तोयमण्डलं च यथा पूर्णेन्दुमण्डलं । परितः परिजानीयात् मध्ये कल्पद्रुमं पुनः । कल्पवृक्षस्य निकटे ज्योतिर्मण्डलमुत्तमं । उद्यदादित्यसङ्काशं चतुद्वारविभूषितं । मन्द-वायु-समायुक्त-गन्धधूपैरलंकृतं । तन्मध्ये वेदिका देवि रत्नसिंहासनं प्रिये । महाकाली परमात्मा चणकाकाररूपतः । मायया छादितात्मानं तन्मध्ये समभागतः । महारुद्रः स एवात्मा महाविष्णुः स एव हि । महाब्रह्मा स एवात्मा नाममात्रविभेदकः । एकमूर्तित्रयं नाम ब्रह्म-विष्णु-महेश्वराः ।

नानाभावे मनो यस्य तस्य मोक्षो न विद्यते । ब्रह्माण्डास्तत्र जायन्ते लक्षं लक्षं सुलोचने । तत्र ब्रह्मा तत्र हरिस्तत्र रुद्रः प्रविन्यसेत् । एवं ब्रह्माण्ड-निर्वाणं कृत्वा विष्णुः सनातनः । सवीरमूर्त्तिं निर्माय यथा जन्तोश्च विग्रहं । एवं ब्रह्माण्डं विविधं नित्यं सृजति निर्गुणः । निर्गुणे विन्दुरूपश्च सिद्धिकारणमेव हि । केचिद्वदन्ति स ब्रह्मा कैश्चिद्विष्णुः प्रकथ्यते । केचित् रुद्रो महापूर्व एको देवो निरञ्जनः । आद्याशक्तियुतो देवश्चणकाकाररूपकः । इन्द्रजालस्य दीपाभः चन्द्रसूर्याग्निरूपकः । महाक्षोभो निर्विकारः सत्यं सत्यं

सनातनः। सत्यलोके बीजकोषे चिन्तामणि-गृहे शुभे। ध्यायेन्निरञ्जनं देवि रत्नसिंहासनोपरि। तस्यान्तिके निजगुरुं पूजाध्यानपरायणं। सकान्तं पूजयेद्देवं रजताचलसोदरं। सुवक्त्रां चारुवदनां सुप्रकाशस्वरूपिणीं। एवं कान्तायुतं देवं स्वमूर्ध्निस्थं विचिन्तयेत्। यथा दर्पणगर्भे तु परिपश्यन्ति पर्वतं। सहस्रारे महापद्मे तथा देवं विचिन्तयेत्। परं ब्रह्मालयं ह्येतत् परं मोक्षालयं प्रिये। निर्गुणस्यालयं साक्षात् महाकाल्यालयं शिवे। तथैव वर्तते नित्यो निराकारश्च निश्चलः। यस्य रूपं परानन्दं परापरजगत्पतिं। नित्यानन्दपरा देवी काली कलिप्रकाशिनी। आद्याशक्तिर्महाकाली देवनिर्माणकारिणी। जायन्ते च क्षितौ ब्रह्मा यथा पृथ्व्यां प्रलीयते। तोयाच्च बुद्बुदं जातं यथा तोये विलोयते। जलदे तड़िदुत्पन्न लीयते च यथा घने। तथा ब्रह्मादयो देवः कालिकायां प्रजायते तथा प्रलयकाले तु पुनस्तस्यां प्रलीयते।

शक्तिज्ञानं विना देवि मुक्तिर्हास्याय कल्पते। एकांशेन भवेद्ब्रह्मा एकांशेन जनार्दनः। एकांशेन भवेत् शम्भुः कालिकायाः सुलोचने। अपरा सा महाकालो नवादोनां समुद्रवत्। गोष्पदे च यथा तोयं ब्रह्माद्या देवतास्तथा। गोष्पदं किं न जानीयात् समुद्रस्य जलं शिवे। तेन ब्रह्मा न जानाति विष्णुः किं वेत्ति शङ्करः। सृष्टिकर्ता यदा काल्यां तन्यन्ते च सुरादयः। तथा प्रलयकाले तु पुनस्तस्यां प्रलीयते। अतो निर्वाणदा काली पूरुषः स्वर्गदायकः। दक्षिणस्यां दिशि स्थाने संस्थितश्च रवेः सुतः। कालीनाम्ना पलायेत भीतियुक्तः समन्ततः। ततः सा दक्षिणा नाम्ना त्रिषु लोकेषु गीयते। पूरुषो दक्षिणः प्रोक्तो वामा शक्तिर्निगद्यते। वामाया दक्षिणा जिह्वा महामोक्षप्रदायिनी। अतः सा दक्षिणा नाम्ना त्रिषु लोकेषु गीयते। वैश्वरी या महाविद्या कालिका जगदम्बिका। साकाररूपा सा देवी क्षणकाकाररूपिणी। हस्त-

पादादि-रहिता चन्द्रसूर्याग्निरूपिणी। तस्याः स्थानं हि कथितं सत्यलोकं वरानने। यत्स्थानं सर्वदेवस्य प्रार्थनीयं सदानघे। तस्य स्थानस्य माहात्म्यं किं मया कथ्यतेऽधुना। सहस्रदलपद्मस्य चैकपत्रे सुलोचने। सहस्रगोलोकं धाम अतो वक्तुं न शक्यते। जन्मान्तर-सहस्रेण जिह्वाकोटिशतेन च। तद्वक्तुं न हि शक्नोमि एकपत्रस्य शोभनं। अतस्त्वं हि वरारोहे विरता भव पार्वति। किञ्जल्कमध्ये सा देवी किं वक्तुं शक्यते मया। तन्मध्ये कर्णिका-मध्ये तन्मध्ये बीजकोषकं। बीजकोषस्य मध्ये तु सुधासागरमुत्तमं। लक्षयोजनविस्तारं सुशुभं तोयमण्डलं। तन्मध्ये तु मणिद्वीपं सहस्रयोजनं शिवे। परितः पारिजातानि कदम्बवनमुत्तमं। मध्ये कल्पद्रुमं तत्र ज्योतिर्मन्दिरमुत्तमं। चतुर्द्वार-समायुक्तं हेमप्राकार-भूषितं। मन्दवायु-समायुक्तं गन्धधूपसमन्वितं। देवकन्यासह-स्रास्तु परिचर्यापरायणाः। तन्मध्ये वेदिकां देवि पञ्चाशदक्षरात्मिकां। तस्योपरि महेशानि रत्नसिंहासनं शिवे। महाकाली महारुद्रश्चण-काकाररूपकः। इन्द्रजालस्य दीपाभं महाज्योतिः सनातनं। इति कथितं कान्ते सत्यस्वर्गं क्रमेण हि। श्रुत्वा गोपय यत्नेन न प्रकाश्यं कदाचन। अतिस्नेहेन देवेशि तव स्थाने प्रकाशितं। संक्षेपेण मयाप्युक्तं विस्तारे न हि शक्यते॥

॥ इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे सत्यलोक-कथनं नाम दशमः पटलः॥

एकादश पटलः

श्रीचण्डिकोवाच—त्वत्प्रसादान्महादेव पवित्राहं न चान्यथा। इदानीं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वज्ञानं सुदुर्लभं।

श्रीशङ्कर उवाच—तत्त्वज्ञानादिकथने न शक्यं मम मानसं। एतत्प्रशंसा-श्रवणे विरता भव सुन्दरि। येन ज्ञानप्रसादेन विष्णुः सत्वगुणाश्रयः। शृणु देवि प्रवक्ष्यामि ब्रह्मा लोकपितामहः। तत्त्व-ज्ञानप्रसादेन शम्भुः संहारकारकः। अन्ये मुक्ताश्च ये सर्वे तेऽपि तत्त्वप्रसादतः। तत्त्वज्ञानं परेशानि कथं वा कथ्यते मया। विरता भव देवेशि न वै पृच्छ पुनः पुनः।

इति तस्य वचः श्रुत्वा शङ्करी वाक्य वब्रवीत्। यदि तत्त्वं महादेव न मे कथयति विभो। प्राणत्यागं करिष्यामि पुरतस्ते न संशयः।

श्री शङ्कर उवाच—श्रुत्वा गोपय यत्नेन स्वयोनिरिव सुन्दरि। मद्यं मांसं तथा मत्स्यं मुद्रां मैथुनमेव च। पञ्चतत्त्वमिदं देवि निर्वाणमुक्तिहेतवे। अष्टैश्वर्यं परं मोक्षं मद्यपानेन शैलजे। मांस-भक्षणमात्रेण साक्षान्नारायणो भवेत्। मुद्रासेवनमात्रेण तु पूज्यो विष्णुरूपधृक्। मैथुनेन महायोगी मम तुल्यो न संशयः। तन्त्रान्तरे तु देवेशि मयैव कथितं पुरा। माहात्म्यं चास्य धर्मस्य पुरैव कथितं मया। तत्वज्ञानमिदं कान्ते निर्वाणमुक्तिकारकं। एकत्र पञ्चतत्त्वं तु यत्रैव मिलितं भवेत्। तत्रैव तु प्रगच्छामि नरा मत्सदृशाः सदा। सा नारी कामिका-रूपा मृते तस्यां प्रलीयते। ये नराः साधुरूपाश्च तत्त्वज्ञान-परायणाः। जीवन्मुक्ताश्च ते प्रोक्ता

ब्रह्मरूपा न चान्यथा। सायुज्यादि-महामोक्षं नियुक्तं क्षत्रियादिषु। ब्राह्मणः परमेशानि यदि तत्त्वपरायणः। सत्यं सत्यं पुनः सत्यं परे तत्त्वे प्रलीयते। यथा तोयं तोयमध्ये लीयते परमेश्वरि। तथैव तत्त्वसेवायां लीयते परमात्मनि। इति ते कथितं कान्ते तत्त्वज्ञानं हि मोक्षदं। येन ज्ञानप्रसादेन मोक्षसिद्धिर्न संशयः। क्षितिं विना यथा नास्ति संस्थितेः कारणं सदा। तोयं विना यथा नास्ति पिपासा-नाशकारणं। तमोहन्ता यथा नास्ति भास्करेण विना प्रिये। विना वह्निप्रयोगेन यथा किञ्चिन्न पश्यते। विना तन्त्रेण देवेशि सुधावृष्टिर्न जायते। मातृगर्भं विना कान्ते उत्पत्तिर्न यथा भवेत। तत्त्वज्ञानं विना देवि तथा मुक्तिर्न जायते। अतएव महेशानि गोपनं कुरु यत्नतः। दिव्यभावयुतानां च तत्त्वज्ञानं सदा भवेत। वीरभावयुतानां वै तत्त्वं सेव्यं सदानघे। न पशोरालये कुर्यान्न पशार्ज्ञानगोचरे। अन्यथा पक्षिकीटस्य दर्शनेन हि कारयेत्। सिद्धेर्वर्त्म शृणु प्राज्ञे यत्कृत्वा सिद्धिमाप्नुयात्। एकां शक्तिं समानीय एकैकः साधुः सदा। पूजयेत् बहुयत्नेन पञ्चतत्त्वेन कौलिकः। एवं कृत्वा लभेत सिद्धिं नान्यस्य दृष्टिगोचरे। श्रीचक्रपूजा यत्रैव तत्रैव ध्यानसिद्धये। सिद्धिर्न जायते तत्र कदाचिदन्यसन्निधौ। तत्रैव कामनासिद्धिर्यत्र चक्रं प्रपूजयेत्। आयुरारोग्यमैश्वर्यं श्रीचक्रपूजनाल्लभेत। कीर्तेर्वृद्धिर्यशोवृद्धिर्मुक्तिभोगी न संशयः। वांछासिद्धिर्ज्ञानसिद्धिर्देव्याः प्रीतिश्च जायते। श्रीचक्रपूजां यः कुर्यात् स एव शम्भुरव्ययः। अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च। इष्ट्वा यत्फलमाप्नोति तत्फलं कौलिकार्चने। वापीकूप-तडागादिदत्त्वा यत्फलमाप्नुयात्। तत्फलात् कोटिगुणितं यदि चक्रं प्रपूजयेत्। तदन्नं मेरुवत्तुल्यं बिन्दुः सिन्धुसमोपमः। पुष्पं च मेरुसदृशं यदि चक्रं प्रपूजयेत्। तन्मध्ये वर्तते देवि यदि व्याधियुतो नरः। शिवब्रह्मा प्रपूज्यो हि भ्रान्तिं तत्र विवर्जयेत। सूर्यस्य प्रतिबिम्बं यत

तत्तोयं परिपश्यति। गङ्गातोये यथा सूर्यो होनतोये तथा पुनः। सूर्यस्य दूषणं नास्ति सूर्यैकः परितिष्ठति। तथैव परमेशानि साधके नास्ति दूषणं। मन्त्रधारणमात्रेण तदात्मा शोभनो भवेत्। अतएव महेशानि दूषणं नास्ति रेतसि। रेतः पवित्रं परम शक्तिर्मोक्षस्य कारणं। पूजाहीना च या शक्तिर्जपहीना च या पुनः। धृत्वा साधक-रेतश्च सा नारी कालिका स्वयं। भ्रान्तिरत्र न कर्तव्या यदि मुक्तिं समिच्छति। या नारी भ्रान्ति-संयुक्ता आगता चक्रमण्डले। सप्त-जन्मनि सा नारी चाण्डाली पति-वर्जिता। एवं विरूपां यां नारीं अवज्ञां कुरुते यदि। धनपुत्रवर्जितश्च स चाण्डालो न चान्यथा।

इति ते कथितं कान्ते तत्त्वज्ञानं विमोक्षणं। येषां देहे महेशानि तत्त्वज्ञानं मयोदितं। ते पुनर्जननीगर्भे न विशन्ति कदाचन। जीवन्मुक्तश्च ते प्रोक्ताः शिवरूपाश्च ते नराः। शृणु देवि प्रवक्ष्यामि कौलिकस्य च लक्षणं। यस्मिन् देशे तु यद्द्वारो निर्दिष्टा मन्त्र-साधने। तद्द्वारेण विशिष्टो यः कौलिकः स च कीर्तितः। शैवे शाक्ते गाणपे च सौरे चान्द्रे सुलोचने। तत्त्वज्ञानमिदं प्रोक्तं वैष्णवे शृणु यत्नतः।

॥ इति श्री निर्वाणतन्त्रे तत्त्व-विवरणं नाम एकादशः पटलः ॥

द्वादश पटलः

श्रीचण्डिकोवाच—शृणु नाथ परानन्द मम प्राणेश्वर प्रभो। वैष्णवस्य यथा तत्त्वं तन्मे ब्रूहि जगत्पते।

श्री शिव उवाच—शृणु तत्त्वं वरारोहे वैष्णवस्य त्रिलोचने। गुरुतत्त्वं मन्त्रतत्त्वं वर्णतत्त्वं सुरेश्वरि। देवतत्त्वं ध्यानतत्त्वं पञ्च-तत्त्वं वरानने। तत्रादौ श्रीगुरोस्तत्वं स्नेहाद्वक्ष्यामि पार्वति। सतैलं वर्तिकायुक्तं देहस्थ-ब्रह्मतैजसं। गुरुणा मन्त्रदानेन तत् सूत्रं दीपितं भवेत्। देवतायाः शरीरं हि बीजादुत्पद्यते ध्रुवं। अतएव हि तस्यात्मा देवरूपो न संशयः। ईश्वरस्य तु यद्वार्यं तदेव अक्षरा-त्मकं। तेन वर्त्यात्मकं देहं जन्तोरेव न संशयः। मन्त्रवर्णे च ते वर्णा लीयन्ते परमेश्वरि। वर्णतत्त्वमिदं देवि मम सर्वं स्वयं भवेत्। स्वयं देवो न चान्यस्मिन्निर्मलो देवरूपकः। सर्वत्र देवतां ध्यायेत् तृणगुल्मलतादिषु। ध्यानेन लभते सर्वं ध्यानेन विष्णुरूपकं। ध्यानेन सिद्धिमाप्नोति विना ध्यानैर्न सिद्ध्यति।

इति ते कथितं कान्ते वैष्णवस्य सुरेश्वरि। यज्ज्ञानादमृतत्वं च विष्णुरूपो भवेन्नरः। यः कुर्यात परमेशानि तत्त्वज्ञानं मयोदितं। स्वर्गमार्गी भवेन्मर्त्तो विष्णुलोके वसेत् सदा। यदि भक्तियुतो मर्त्यो मनसा चिन्तयन् सदा। ते नरा नहि गच्छन्ति कदाचिन्मम मन्दिरे।

इति ते कथितं तत्त्वं वैष्णवस्य सुरेश्वरि। यज्ज्ञानादमरत्वं च लभते नात्र संशयः।

॥ इति निर्वाणतन्त्रे विष्णोस्तत्वकथनं नाम द्वादशः पटलः ॥

त्रयोदश पटलः

श्रीचण्डिकोवाच—सृष्टयात्मकं दशार्णं च पुरैव कथितं तु मे। प्रकाशरूपे तन्मन्त्रं कथयस्व दयानिधे।

श्रीशिव उवाच—शृणु देवि प्रवक्ष्यामि मन्त्रं दशाक्षरं परं। यस्य श्रवणमात्रेण मूढोऽपि विष्णुरूपधृक्। पुंमन्त्रो यदि देवेशि शक्तिमन्त्रं जपेद् यदि। अज्ञात्वा तन्महामन्त्रं स भवेद् ब्रह्मराक्षसः। अज्ञात्वा तन्महामन्त्रं तत्त्वज्ञानी भवेद् यदि। तथापि नरकं गच्छेदिति देवस्य सम्मतं। शृणु देवि प्रवक्ष्यामि दशार्णं मन्त्रमुत्तमं।

मायाबीजं वधूबीजं लक्ष्मी काली च पाशकं। गगनं पक्षिबीजं च वह्निकान्तां ततः प्रिये।

इति ते कथितं चण्डि दशाक्षरमनुत्तमं। यज्ज्ञानादमरत्वं च लभते नात्र संशयः। अस्य ग्रहणमात्रेण नरो नारायणो भवेत्। अस्य प्रसादेन दण्डी सद्यो निर्वाणतां व्रजेत्। दण्डोपरि जपेदेतत् दशार्णं परमेश्वरि। अस्य मन्त्रान्महामन्त्रा जायन्ते न कदाचन। सर्वे देवाः सदाराश्च दशार्णाज्जायते ध्रुवं। महाविद्योपासकश्च दशार्णं न हि पश्यति। इह लोकं दरिद्रश्च परे च ब्रह्मराक्षसः। तस्माद् यत्नेन देवेशि दशार्णं श्रावयेद् गुरुं। केवलं श्रवणं कुर्यान्न जपेत् साधकोत्तमः। यः श्रावयेद्दशार्णं च स नरो गुरुरुत्तमः। मन्त्रदाता यथा देवि तथैव स गुरुः स्मृतः। दशार्णदाता यो देवि स एव परमो गुरुः। यथैव च तरंगिण्या न समाः सकलापगाः। दशार्णस्य समो नास्ति मन्त्रोऽपि सुरपूजिते। त्वत्समा यदि नारी

च मत्समः पुरुषाऽस्ति सः। दशार्णस्य समो मन्त्रो कथयामि वरानने। दशकार्णस्य स्वर्गस्य सदृशं माहमस्ति च। दशार्णस्य समो मन्त्रः कथयेयुस्तदा प्रिये। श्रीप्रसीदो ह्यहं मन्त्रो दशार्णः परमेश्वरि। ऊर्ध्वाम्नाय-महातन्त्रे कथयामि वरानने। अतःपरं प्रवक्ष्यामि यद्रूपं दण्डधारणं। साधुरूपो गृहस्थश्च ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः। सर्वमाया-परित्यक्तः सदा धर्मपरायणः। जितेन्द्रियो जितक्रोधः समत्वं सर्वजातिषु। पुत्रे रिपौ समत्वं च समं स्वर्गे च पार्थिवे। दयाभावश्च सर्वत्र पुत्रे मित्रे रिपौ भवेत्। लाभालाभे जये नाशे निन्दायां पौष्टिके तथा। काये प्राणे न सम्बन्धो सर्वदा समभावुकः। ब्रह्मज्ञानं विना ज्ञानं यस्य चित्ते न विद्यते। संन्यासधर्मस्तस्यैव नान्यस्य सुरपूजिते। संन्यासधारणं कार्यं विप्रस्य मुक्तिहेतवे। यो विप्रो धारयेद्दण्डं सैव नारायणः स्वयं। चतुर्भुजाः प्रजायन्ते दण्डधारणमात्रतः। सर्वलक्षणसंयुक्तो ब्राह्मणो गमनं चरेत्। गत्वा च दण्डिनं दृष्ट्वा प्रणमेत दण्डवत् क्षितौ।

त्वमेव देवदेवेश त्वमेव त्राणकारकः।
त्वमेव जगतां बन्धुः त्राहि मां शरणागतं॥

इति श्रुत्वा दण्डधारी पप्रच्छ सादराञ्जलं। कस्त्वं कस्य सुतस्त्वं हि कथमागमनं वद। श्रुत्वा तद्वचनं विप्रः प्रोवाचात्मनिवेदनं। विप्रवंशे समुद्भूतः ह्यमुकोऽहं विवेकवान्। नास्ति मे पितरौ साक्षात् नास्ति मे स्त्रीसुतादयः। मृतौ च माता-पितरौ मृता भ्रात्रादयः सुताः। पश्चात् स्वकान्तानाशे तु ह्यहमत्यन्ततापवान्। अतएव हि भो स्वामिन्! देहि मे परमाश्रयं। सत्यं कुरु द्विजश्रेष्ठ! यदुक्तं वै ममान्तिके। मिथ्याभाषणदोषेण ब्रह्मवर्त्मविवर्जितः। भवत्येव न सन्देहो द्विज मत्पुरतो वद। स्थितायां यौवनाक्तायां कान्तायां परमेश्वरि। सर्वं हि विफलं तस्य यः कुर्याद्दण्डधारणं।

पितरौ विद्यते देवि यः कुर्याद् दण्डधारणं। संन्यासं विफलं तस्य रौरवाख्यं स गच्छति। विद्यते बालभावे च यस्य कान्ता सुतस्तथा। संन्यासधारणं तस्य वृथा हि परमेश्वरि। स गुरुश्चापि शिष्यश्च रौरवाख्यं प्रगच्छति। इत्यादि दृढ़वाक्यं तु श्रुत्वा दण्डी जितेन्द्रियः। संन्यासदानं तस्यैव दद्यान्मुक्तिं च शाश्वतीं।

आदौ दशाक्षरं मन्त्रं प्रथमं श्रावयेत गुरुः। तत श्रुत्वा च महावर्त्मगमनं कारयेत ततः। क्रोशं वा क्रोशयुग्मं वा वेगेन गमनं चरेत्। गुरुणा सह शिष्येण पृष्ठे पृष्ठे विधावयेत्। तिष्ठ तिष्ठ महाबाहो! मां त्यक्त्वा नहि गच्छतु। शिष्यं परमहंसस्त्वं त्वत्समो नास्ति भूतले। क्षन्तव्यमपराधं मे त्वमेव विष्णुरूपधृक्। त्वमेव जगतां बन्धुः त्वमेव सर्वपूजितः। त्वमेव परमो हंसस्तिष्ठ तिष्ठ तु मा व्रज। स शिष्यो दण्डिनं देवि! इति वाक्यं वदेदतः। अतः स परमो हंसः पथिकः प्रथमोदितः। तस्यैव दर्शनार्थाय चान्तरीक्षे च देवताः। सस्त्रीकाः परिवाराश्च आयान्ति दिग्विदिक्षु च। एतस्मिन् समये दण्डी शान्तयेत शिष्यमुत्तमं। फूत्कारं बहुशो दत्वा मन्त्रेणानेन सुव्रतः। फूत्कारैर्वायुयोगश्च पुनः प्राणं नियोजयेत्। जन्मान्तरं तु तस्यैव तत्क्षणे जायते किल। जन्मान्तरं समालोक्य संस्कारमाचरेद् गुरुः। कुण्डान्तिके समानीय अन्नप्राशनमाचरेत्। अमुकस्त्वं समाभाष्य पुष्पं वह्नौ विनिक्षिपेत्। इति नाम्ना तु संस्थाप्य महासंस्कारमाचरेत। ततोऽपि दण्डिना देवि! शिष्याय ज्ञानहेतवे। शृणु शिष्य महाभाग मद्वाक्यं हृदयं कुरु। जन्मान्तरं तु तस्यैव पृथिव्यां नाधिकारिता। मृतदेहस्वरूपोऽयं शरीरोऽयं न संशयः। विरतो भव सर्वत्र तोयाद्याहारचेष्टया। ब्रह्मणेऽपि च यद्दण्डं तन्मात्र भोजनं तव। पञ्चतत्वं समासेव्यं गुप्तभावेन पार्वति। सदैव मानसीं पूजा सदा मानसतर्पणं। त्रिसन्ध्यं मानसं यागं नाभिकुण्डे प्रयत्नतः। सदैव मानसं भोगं

त्यागं कुरु प्रयत्नतः। षड्वर्गेषु जितो भूत्वा नरो नारायणः स्वयं। भवत्येव न सन्देहो दण्डधारणमात्रतः। पितृवंशे सप्तदश मातृवंशे त्रयोदश। कान्तायाः सप्तमश्चैव लक्ष्मीनारायणो भवेत्। इति श्रुत्वा वचस्तस्य शिष्यश्चेतद् ब्रवीद्वचः। यदुक्तं मयि मुक्त्यर्थं तत करोमि निरन्तरं। पञ्चतत्वं सदा सेव्यं कस्मान भावात् वदस्व मे। यत्रैव वर्तते दण्डी बहुशिष्यसमावृतः। तत्र गत्वा प्रयत्नेन पञ्चतत्व-विचेष्टया। अथवा वीरमध्ये तु यत्नेन गमनं चरेत। तत्त्वज्ञानी गृहस्थस्य सन्निधाने व्रजेत किल। सुदूरमपि गन्तव्यं यत्रास्ते कुल-नायकः। भिक्षा कार्या न च स्वार्थं देवतायाः कृते पुनः। आचार्य-पत्नीं दृष्ट्वा तु भिक्षां कुर्यात समाहितः। हे मातर्देहि मे भिक्षां कुण्डलीं तर्पयाम्यहं। एवमुक्त्वा ततो दण्डी महासंस्कारमाचरेत। कुण्डान्तिके समानीय होमयेद्विधिपूर्वकं। ततो हुनेत् करं धृत्वा आज्यैरष्टाहुतिं पुनः। विपरीतक्रमेणैव कुर्याद् बन्धु-विशोधनं।

ततः कुर्यात प्रयत्नेन अन्तर्यज्ञोपवीतकं। शिखां तस्य शिखा-मन्त्रैः पूगमध्ये निधापयेत। मूलेन यज्ञसूत्रं तु तस्मिन्नेव निवेशयेत। घृतैश्च मृत्तिकापूगं विलिप्य शापयेत्ततः। तत्पूगं मूलमन्त्रेण दण्डमध्ये विनिक्षिपेत्। पूर्णाहुतिं ततो दद्यात् तत्पूगमानयेत् सुधीः। सयज्ञसूत्रं सशिखं तत्पूगं पेषयेत प्रिये। मूलमन्त्रं जपेत् तत्र गजन्वकसहस्रकं। ततश्च श्रावयेन्मन्त्रं कालिकायाश्च सुन्दरि। अथवा श्रावयेन्मन्त्रं तारायाश्च सुदुर्लभं। मूलमन्त्रं समुच्चार्य पूगस्यापि प्रयत्नतः। भक्षणे तत्क्षणात् साक्षात अन्तर्यज्ञोपवीतवान्। भवत्येव न सन्देहो नरो नारायणः स्वयं। बिल्वदण्डं समानीय वंशस्येकं समानयेत। ततो दण्डे न्यसेन्न्यासान कालिकायाः प्रयत्नतः। जीवन्यासं ततः कृत्वा दण्डे देवीं विचिन्त-येत्। बिल्वदण्डस्थचैतन्यं वंशदण्डे नियोजयेत। इष्टदेवीस्वरूपेण दण्डोऽयं परमेश्वरि। शिष्यस्य दक्षिणे हस्ते दण्डस्थापनामाचरेत।

कमण्डलुं समानीय वारुणं प्रजपेत् सुधीः। वारुणीं निक्षिपेत्तत्र ततो मूलमनुं जपेत्। अष्टोत्तरशतं जप्त्वा तस्य वामकरे न्यसेत्। गैरिकं कौपीनं वस्त्रं यत्नेन परिधापयेत्। दण्डधारणमात्रेण नरो नारायणो भवेत्। अद्यावधि महामायां दण्डोपरि विभावय। कुरु पूजां महाकालीं दण्डोपरि विभावयेत्। साक्षान्नारायणस्त्वं हि दया-धर्मपरो भव। तव माता पिता स्वामी सर्वं दण्डात्मिके स्थितं। सोऽनुपद्गमनं गेहे गृहस्थस्य द्विजस्य च। नारायणं समाभाष्य द्वारं तस्य व्रजेत् सुधीः।

इति श्रुत्वा गृहस्थस्तु पुटाञ्जलिपरो भवेत्। द्वारे च दण्डिनं दृष्ट्वा प्रणमेद् ब्राह्मणो वरः। भिक्षां दद्यात् प्रयत्नेन मधु मांसं विना प्रिये। आदाय भिक्षां देवेशि चोरवत् गमनं चरेत्। गृहस्थ-स्यालये चैव रात्रिवासं च कारयेत्। तथा हि नगरं गत्वा त्रिरात्रं वसतिं चरेत्। तीर्थभूमिं ततो गत्वा सप्ताहं वसतिं चरेत्। ब्राह्मणो दण्डिनं दृष्ट्वा प्रणमेद् विधिपूर्वकं। तोयपूर्णं च देवेशि किंवा शून्यकमण्डलुं। दृष्टमात्रेण तत्पात्रं पूर्णं कुर्याद्द्विजोत्तमः। कुशाग्र-मानं यद्विन्दुं यदि दद्यात् कमण्डलौ। समुद्रसप्तदानस्य फलं स लभते ध्रुवं। दद्यादन्नं यो मोहेन स भवेत् परमाश्रयः। त्रिंशद्वर्ष-सहस्राणि उषरे विटपी भवेत्। इति ते कथितं चण्डि संन्यासधारणं परं। न वक्तव्यं पशोरग्रे प्राणान्तेऽपि कदाचन।

॥ इति श्रीनिर्वाणतन्त्रे संन्यास-विवरणं नाम त्रयोदशः पटलः ॥

चतुर्दश पटलः

श्री शङ्कर उवाच—शृणु देवि प्रवक्ष्यामि अवधूतो यथा भवेत्। वीरस्य मूर्तिं जानीयात् सदा तपःपरायणः। यद्रूपं कथितं पूर्वं संन्यास-चारणं परं। तद्रूपं सर्वकर्माणि प्रकुर्यात् वीरवल्लभः। दण्डिनां मुण्डनं चैवामावास्यायां चरेद् यथा। तथा नैव प्रकुर्यात्तु वीरस्य मुण्डनं प्रिये। अ-संस्कृत-केशजाल-मुक्तालम्बित-मूर्द्धजः। अस्थि-माला-विभूषश्च रुद्राक्षान् वापि धारयेत्। दिगम्बरो वीरेन्द्रश्च अथवा कौपिनी भवेत्। रक्तचन्दन-दिग्धाङ्गः कुर्यात भस्म-विभूषणं। क्षमा-दानं तपोध्यानं बालभावेन शैलजे। शिवोऽहं भैरवानन्दः समुण्डो कुलनायकः। एवं भावपरो मन्त्री हेतुयुक्तः सदा भवेत्। सम्विदा-सेवनं कुर्यात् सदा कारण-सेवनं। भवेत् साक्षात स पुरुषः शम्भुरूपो न संशयः।

निर्वाणमुक्तिमाप्नोति ब्राह्मणो वीरभावतः। अवधूत-क्षत्रियश्च सहयोगी न संशयः। स्वरूपोऽपि भवेत् वैश्यः शूद्रोपि सहलोकवान्। सम्पूर्ण-फलमाप्नोति विप्रो निर्वाणतां व्रजेत्। त्रिभाग-फलमाप्नोति क्षत्रियो वीर-भावतः। पादद्वयस्य वैश्यस्य शूद्रस्य चैकपादकं। ब्राह्मणस्य विनान्यस्य संन्यासो नास्ति चण्डिके। कुर्यान्मोहने चान्यत्र सैव पापाश्रयो नरः।

गुप्तभावेन देवेशि शृणु मत्प्राणवल्लभे। संन्यासिना सदा सेव्यं पञ्चतत्त्वं वरानने। द्वादशाब्दस्य मध्ये च यदि मृत्युर्न जायते। दण्डं तोये विनिक्षिप्य भवेत् परमहंसकः। अवधूताचार-रतः हंसः परमपूर्वकः। सैव सानन्दविख्याता द्वादशाब्दे सरस्वती।

अवधूतस्य चाख्यातं शृणुष्व पर्वतात्मजे। वनेऽरण्ये प्रान्तरे च गिरौ च पुर एव च। एकस्थाने च संस्थित्वा इष्टध्यानादिकं चरेत्। यो मन्त्रदानतत्प्राज्ञः शरणं परिकीर्तितः। श्रेष्ठकेशे जटाजूटः सदात्मवत् समाचरेत्। अन्तर्यामी महावीरो अवध्यः स च शैलजे। नानाशास्त्रेषु यो विज्ञो नाना-कर्म-विशारदः। सदेष्ट-देवी-भावेन भावयेत यो हि चाबलाम्। स एव भारते वीरो महाज्ञानी जितेन्द्रियः।

ऊर्ध्वबाहुः सदा वीरो मुक्तकेशो दिगम्बरः। सर्वत्र समभावो यः स च नरोत्तमो भवेत्। नानादेशेषु पीठेषु क्षेत्रेषु तीर्थभूमिषु। भ्रमणं कुरुते नित्यं कुर्यात् यत्नेन पूजनम्। देवतायाः सदा ध्यानं श्रीगुरोः पूजनं तथा। अन्तर्यागेषु यो निष्ठः स वीरः परिकीर्तितः।

अवधूताश्रमे देवि यस्य भक्तिश्च निश्चला। तस्य तुष्टा भवेत् काली किं न सिद्ध्यति भूतले। अवधूतं समालोक्य शम्भुं ज्ञात्वा तु पूजयेत्। शक्तितः पञ्चतत्त्वानि यत्नेनैव निवेदयेत्। अशक्तः परमेशानि भक्तितः परितोषयेत्। अवश्यं पूजयेद्वीरं गृहस्थः साधु-रूपकः। यो नार्चयति तं वीरं स भवेदापदाश्रयः।

ब्रह्मचर्यं प्रवक्ष्यामि शृणु देवि समाहितः। यस्याचरण-मात्रेण नरो नारायणो भवेत्। गैरिकं वसनं कुर्यात् देवता-ध्यान-तत्परः। फलमूलाहार-रतो दुग्धं गव्यं समाहरेत्। ताल्युद्भवं न गृह्णीयात् शूद्रानीतं तथा जलं। ऋतुकालं विना नैव स्वकान्ता-गमनं चरेत्। गृहस्थोऽपि महेशानि ब्रह्मचारी सदा गुरुः। उदा-सीनः कदाचिद्वै गुरुकर्माधिपो भवेत्। तस्य शिष्यस्य कल्याणं कदाचिन्नास्ति चण्डिके। नराणामादिकं देवि न त्याज्यं ब्रह्म-चारिणे। सर्वत्रैव दयाभावं सदैव ध्यानतत्परः। त्रिशूलं धार-येच्चैकं त्रिशिखं वापि धारयेत। ताम्रयुक्तं च रुद्राक्षं कर्णयुग्मे निवेशयेत। यद्देशे विद्यते देवि ब्रह्मचारी तपोधनः तद्देशे च स्थिरा लक्ष्मीर्जायते नात्र संशयः।

अथ वक्ष्ये गृहस्थस्य लक्षणं शृणु चण्डिके। पाठो होमश्चातिथीनां सेवनं देव-पूजनम्। पितृ-श्राद्धं कुलाचारं तत्त्वज्ञानं सदाचरेत्। निजकान्ता सदा पूज्या निजकान्ता हि देवता। मानसं पूजनं कुर्यात ततः संजपमाचरेत्। मानसो हि महाधर्मो मानसे नास्ति पातकम्। सर्वेषां पितृरूपोऽसौ गृहस्थः साधु-रूपकः। सदाचार-रतः श्रीमान् सदा यज्ञ-परायणः। स्थापयेत् पञ्चतत्त्वानि गेहमध्ये प्रयत्नतः। तदैव सर्वसिद्धीशो भवत्येव न संशयः। यस्मिन्मन्त्रे विचारोऽपि सिद्धारि-गण-दूषणम्। तत्तत् सर्वं महेशानि गृहस्थस्य सुनिश्चितम्। सुविचार्य महामन्त्रं गृह्णीयात साधकोत्तमः। एकाक्षरे तथा कूटे माला-मुद्रादि-वैदिके। विचारो नास्ति देवेशि स्वप्नलब्धे तथैव च। तथापि च गृहस्थस्य सविचार्यो महामनुः। दण्डिनो दूषणं नास्ति सर्वमन्त्रस्य दीक्षणे। गृहस्थाश्रममासाद्य तत्त्वज्ञानेषु योगतः। स मुक्तः सर्वपापेभ्यः स च साक्षान्महेश्वरः। अन्नदानेन यत् पुण्यं तोयदानेन यत् फलम्। तत्तत् सर्वं गृहस्थस्य नानाफलमवाप्नुयात्। इति ते कथितं कान्ते चतुराश्रम-लक्षणं। न वक्तव्यं पशोरग्रे प्राणान्तेषु सुरेश्वरि॥

॥इति श्री निर्वाणतन्त्रे चण्डिका-शङ्कर-संवादे चतुर्दशः पटलः समाप्तः॥

च गि
चरेन्
जटाउ
च शै
देवी-
महाङ्

यः स
भ्रमण
श्रीगुरो
क्
काली
तु पूज
परमेश
रूपकः
ब्रह्
मात्रेण
तत्परः
गृह्णीयात
गमनं च
सीनः व
कदाचि
चारिणे
चेच्चैकं
निवेशयेत
स्थिरा ल

शुद्धिपत्र

पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१	४	कतारं	कर्तारं
१	१०	रुत्पद्यते	रुत्पद्यते तोयं
२	१३-१४	छत्वा	छ त्वा
२	२४	यिना	विना
३	६	विद्या	विधा
४	६	लिङ्कका:	लिङ्गका:
७	४	श्वेतैविले	श्वेतैर्विले
७	६	सनगता	सनागता
७	६	पद्यमि	पद्यपि
८	१	दशाशैकं	दशांशैकं
८	१५	चन्ये	चान्ये
६	१३	संस्थितः	संस्थिताः
१०	४	नीलचलं	नीलाचलं
१२	१७	षाडश	षोडश
१२	१८	सवतालका:	सर्वतालका:
१५	७	अत्रेव	अत्रैव
१५	१६	शक्त्यते	शक्यते
१६	१	परमीश्वरः	परममीश्वरः

हमारे प्रकाशन

वाममार्ग २।), मन्त्रसिद्धि का उपाय १।), मातृ उपासना १।।।), पञ्चमकार तथा भावत्रय २।), हिन्दी शाक्तानन्द तरङ्गिणी २।।।), हिन्दी तन्त्रसार ६), हिन्दी कौलावली निर्णय ३।) श्रीभगवती गीता ३।), साधक का सम्वाद ३।।।), श्रीगायत्री तत्त्व विमर्श १।), धनप्राप्ति के प्रयोग १), श्रीश्यामा सपर्या वासना २।।।), काली स्वरूप तत्त्व ।।८), श्री तारा स्वरूप तत्त्व १।), श्री कल्पद्रुम ३।), श्रीत्रिपुरा महोपनिषद् १), मुमुक्षु मार्ग ३ भाग ६)।

सप्तशती रहस्य २।।।), सप्तशती मीमांसा १।।।), दुर्गासप्तशती—शब्दशः पद्यानुवाद १।), चण्डी चरितावली ।।।), शतचण्डी विधान २।।।), चण्डिका माहात्म्य १)।

उपदेश मुक्तावली—भजन-संग्रह (दो भाग) ६।।।); दोहावली ।।।), आरति-माला ।।।), श्री भैरवोदेश २।।।), विनय सुधा १।) कौल-कीर्तन १।), श्री उच्छब गीताञ्जलि २।)।

श्रीकाली नित्यार्चन २।), श्रीश्यामा पूजा-पद्धति २।), श्रीतारा नित्यार्चन १।।।), श्री श्री विद्या नित्यार्चन ३।।), श्रीबाला नित्यार्चन २।), श्री भुवनेश्वरी नित्यार्चन २।), वैदिक श्रीबगला पूजापद्धति....१।), श्रीबगला नित्यार्चन १।), श्रीछिन्नमस्ता नित्यार्चन १।)।

श्रीबालास्तवमञ्जरी २।।।), श्री श्रीविद्या स्तवमञ्जरी २।।।), श्रीकाली स्तवमञ्जरी २।।।), श्रीतारास्तवमञ्जरी १।।), श्रीदुर्गास्तवमञ्जरी १।।।), दकारादि श्रीदुर्गानामसाहस्रं ।।।), सविधि आपदुद्धार बटुकभैरवस्तोत्रं ।।।), चक्रपूजा के स्तोत्र ।।।), आनन्दलहरी १।।), सार्थ-सौन्दर्यलहरी २।।।)।

परातन्त्रम् १।।), मातृकाभेद-तन्त्र २।।), निरुत्तर तन्त्र २।।) ज्ञान-संकलिनी तन्त्र १।।), तोडलतन्त्र १।।), कुलार्णवतन्त्र ३।।) मन्त्रकोष २), काली-तन्त्रम् २), कामधेनु तन्त्रम् २), श्री भुवनेश्वरी रहस्य ३)।

हिन्दुओं की पोथी २।), अक्षयवट ।।।), वन्देमातरम् १।),

पता—कल्याण मन्दिर, कटरा, प्रयाग—२